

УДК 347.77:330.341.1(477) DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.09>

Олена Вікторівна Піхурець,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0001-7512-951X>,
e-mail: elena.pihurets@gmail.com;

Андрій Олександрович Піхурець,

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого (студент);
e-mail: andrey.pikhurets@gmail.com

ЗНАЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПАТЕНТНОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено дослідженню та з'ясуванню юридичної природи і змісту суспільних інтересів з погляду їх впливу на систему охорони патентних прав у контексті глобалізаційних світових процесів. Визначено проблеми впливу патентних прав на можливість реалізації особою прав, що їй належать у медичній сфері. Проаналізовано поняття приватного і суспільного інтересів, їх співвідношення, особливості змісту в патентному праві. Приділено увагу питанням розмежування приватних інтересів патентоволоділців та інтересів суспільства. Зроблено висновок, що забезпечення балансу між приватними та суспільними інтересами є актуальним завданням сучасного законодавства в межах правового регулювання патентних відносин. Визначено напрями розвитку правового регулювання патентних відносин у цій сфері з урахуванням вимог міжнародних договорів.

Ключові слова: інтерес, приватні інтереси, суспільний інтерес, баланс, обмеження, патентні права, патентоволоділець, результати науково-технічної творчості, охорона здоров'я, доступність лікарських засобів, примусова ліцензія.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Створення нових інноваційних технологій, їх подальший розвиток і промислове застосування не лише стимулюють прогрес науки і техніки, але й породжують проблеми щодо їх правомірного застосування. Це насамперед стосується встановлення оптимального режиму охорони прав на результати інтелектуальної і творчої діяльності, досягнення збалансованості інтересів різних сторін у цих правовідносинах, створення ефективних правових механізмів захисту майнових та особистих немайнових прав суб'єктів на результати інтелектуальної і творчої діяльності з урахуванням суспільних інтересів.

Нещодавно Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», якими докорінно змінено політику держави у сфері правової охорони винаходів (особливо у сфері медицини та фармації). Відтепер інтереси суспільства є пріоритетними в правовій охороні об'єктів патентного права, серед іншого у сфері забезпечення доступності лікування, порівняно з майновими (виключними) правами інтелектуальної власності. Важливість проведення таких змін назріла давно як через необхідність забезпечення справедливих балансів інтересів суспільства та виключних прав правоволодільців патентів, так і через потребу врегулювати відносини з приводу так званих «вічнозелених патентів» та можливість патентування способів діагностики і лікування, а також через низку інших положень патентного закону, які не відповідають міжнародно-правовим актам.

Стан дослідження проблеми

Вирішення проблеми співвідношення інтересів суспільства та правоволодільців результатів інтелектуальної і творчої діяльності в цілому бере початок у працях таких науковців, як В. Антонов, В. Базилевич, Дж. Бойл, А. Ворожєвич, І. Венедиктова, В. Іноземцев, О. Кашинцева, О. Карцхія, І. Мелюхін, В. Потехіна, А. Работягова, Р. Сітдікова та ін. Проте окреме вивчення проблемних питань щодо досягнення балансу інтересів (зокрема, загрози монополізації патентних прав як перешкоди розвитку інновацій) суспільства та дотримання прав правоволодільців не втрачає своєї актуальності донині.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є аналіз та з'ясування юридичної природи і змісту суспільних інтересів з погляду їх впливу на систему охорони патентних прав у контексті глобалізаційних світових процесів, а також пошук оптимального режиму охорони прав на науково-технічні результати для забезпечення справедливого балансу інтересів суспільства в аспекті забезпечення доступності до нових життєво важливих технологій (результатів інтелектуальної і творчої діяльності) та дотримання прав володільців результатів інтелектуальної і творчої діяльності. *Завданням* статті є дослідження категорії «суспільний інтерес», визначення його змісту та впливу на патентні права й обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання досліджуваних відносин.

Наукова новизна дослідження

Набуло подальшого розвитку розуміння змісту суспільних інтересів з погляду їх впливу на систему охорони патентних прав у контексті глобалізаційних світових процесів. Визначено правовий механізм забезпечення справедливого балансу інтересів суспільства та

правоволодільців. Обґрунтовано доцільність зміщення балансу інтересів від патентоволодільців до суспільства в галузі патентного права.

Основу *методології* дослідження обраної проблеми становлять системний підхід, діалектичний, формально-логічний та структурно-функціональний методи й інші загальнонаукові методи дослідження, а також спеціально-юридичні методи: порівняльно-правовий і формально-юридичний.

Виклад основного матеріалу

З урахуванням сучасних реалій фактично настав час для змін, які дадуть можливість законодавству в умовах пандемії COVID-19 мінімізувати негативні наслідки для суспільства. Законодавство у сфері прав на результати інтелектуальної і творчої діяльності щодо пом'якшення ставлення до меж та обмежень здійснення суб'єктивних майнових (виключних) прав інтелектуальної власності не залишається осторонь від таких глобальних процесів. Правову охорону результатів науково-технічної творчості спрямовано на посилення захисту становища правоволодільців, максимальне залучення юридичного інструментарію, що використовується для захисту майнових прав на нематеріальні об'єкти. Стосовно сфери патентно-правової охорони результатів інтелектуальної і творчої діяльності приватний інтерес творця (автора, винахідника) полягає в ефективній охороні його науково-технічних досягнень від різних посягань: плагиату, копіювання, розповсюдження та іншого використання, оскільки сутність виключних (майнових) прав передбачає, що творець (автор, винахідник) чи інший правоволоділець незалежно від волі третіх осіб може дозволити або заборонити використання власних досягнень.

Виключні (майнові) патентні права є важливою складовою комплексу інтелектуальних прав (ст. 424 ЦК України) і являють собою майже не обмежену правову монополію на використання результатів інтелектуальної і творчої діяльності. Проте чи означає наявність такого монопольного права у патентоволодільця володінням монополією в майновому, економічному обороті? Наскільки суттєвим може бути вплив патентоволодільця на технічний та інтелектуальний розвиток суспільства в умовах подолання пандемії COVID-19? І чи є можливим обмеження прав на науково-технічний результат з урахуванням інтересів суспільства?

Система правової охорони та захисту об'єктів права інтелектуальної власності (результатів науково-технічної творчості) протягом тривалого періоду часу мала практично абсолютний характер, а інтереси інших суб'єктів суспільства не враховувалися. Розроблення і впровадження інноваційних рішень у будь-якій галузі нерозривно пов'язується з необхідністю патентування винаходів, корисних

моделей чи промислових зразків. Високий рівень конкуренції на ринку інновацій є каталізатором потенційного ризику недобросовісної конкуренції, промислового шпionaжу, запозичення ідей, а також використання чужих результатів інтелектуальної і творчої діяльності. Набуття права на винахід, корисну модель або промисловий зразок, авторство і виключне право на нього засвідчуються патентом (п. 1 ст. 462 ЦК України).

Збільшення кількості розробок медичних препаратів та вакцини під час пандемії COVID-19 підвищило суспільну цікавість саме до патентних прав. І не дивно, оскільки наявність абсолютної правової охорони патентних прав неодмінно призводить до конфлікту приватних інтересів правоволодільців з інтересами суспільства. На думку більшості вчених, у цій сфері фундаментальний конфлікт приватних і суспільних інтересів є майже неминучим [1, с. 42]. Він полягає в тому, що в умовах обмеженості ресурсів, з одного боку, інтелектуальна власність сприяє підвищенню конкурентоспроможності держави на світовому ринку, а також задоволенню найбільш важливих потреб у соціальній сфері, але, з іншого боку, виконує роль основного корпоративного активу в приватних компаніях, коли їх лідерство на ринку значною мірою зумовлюється їх пропозицією високотехнологічних, таких, що ґрунтуються на запатентованих об'єктах, товарів [2, с. 14]. Отже, патентна монополія, безперечно, впливає на конкуренцію, існування якої є необхідним для технічного прогресу, та супроводжується зловживанням виключними правами. Проте не варто забувати і про інтереси патентоволодільців, які мають право на повернення своїх інвестицій і прагнуть отримати винагороду, адекватну затратам.

Створення ліків та вакцини й факт їх існування не гарантують, що суспільство зможе безперешкодно отримати доступ до них, якщо уряди країн не вплинуть на систему патентної монополії в фарміндустрії. Патенти покликані винагородити фармацевтичні компанії за інвестування в дослідження й розроблення лікарських засобів. Фактично патенти є найціннішим активом фармкомпаній, і можна припустити, що пандемія COVID-19 призведе до значного зростання патентів на лікувальні засоби. І саме фармкомпанії ухвалюватимуть рішення, хто отримає доступ до ліків та вакцини.

Існують приклади того, як патентоволодільці (бігфарми) нехтують інтересами суспільства та обмежують доступ до лікарських засобів від COVID-19. Так, фармкомпанія 3М має понад 400 патентів на лікувальні засоби та суворо обмежує коло осіб, які можуть виробляти і постачати їх у будь-яку країну. Уряди низки країн неодноразово закликали бігфарму 3М відкрити свої патенти на час пандемії. Проте остання не квапиться з таким кроком, оскільки чітко розуміє, що

втратить надмільйонні прибутки. Цікавою є і ситуація з поставкою французьким виробником діагностичних засобів, що подав тестовий набір в Управління продовольства й медикаментів (FDA) США для екстреного дозволу на його продаж. Однак на нього подано позов компанією Softbank у зв'язку з можливим випадком порушення патентних прав¹. Не дивно, що уряди країни вживають або розглядають можливість ужиття превентивних заходів протидії патентній монополії з метою боротьби з пандемією COVID-19. Відповідно, останнім часом дедалі більшої актуальності набуває необхідність посилення ролі інститутів, які можна використати для захисту інтересів суспільства в разі зіткнення останнього з інтересами правоволодільців у цих складних умовах. Прикладом такого інституту є суспільний (публічний) інтерес, який надає можливість найбільш повно відобразити інтереси широкого кола суб'єктів в абсолютно різних сферах життя. Якщо говорити про патентне право, то можливість його обмеження в інтересах суспільства є дуже дискусійною темою. До цих пір неможливо досягти консенсусу з питання дотримання балансу інтересів правоволодільців, суспільства і держави навіть на національному рівні, не кажучи вже про міжнародний.

Ігнорування інтересів суспільства може не лише мати негативні наслідки з погляду ефективності правового регулювання, а й послужити джерелом соціальної напруги [3]. Не випадково останнім часом з'явилися громадські рухи, що виступають за реформування інтелектуального законодавства та сприяння вільному поширенню знань і результатів інтелектуальної і творчої діяльності. Відомі громадські та міжнародні організації закликають провідні фармацевтичні компанії демонополізувати лікарські засоби (відкрити патенти), здатні допомогти у подоланні пандемії COVID-19. Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ відкрито звернулася до Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) із проханням застосувати всі наявні засоби для забезпечення доступу до інформації щодо лікування COVID-19 та лікувальних засобів. Також міжнародна медична гуманітарна організація «Лікарі без кордонів» закликає уряди країн не патентувати ліки від COVID-19 та поступитися майновими інтересами заради виживання людства², тобто не наживатися на

¹ Hruska J. Patent Troll Sues to Pull Covid-19 Tests Off Market Over Alleged Infringement // ExtremeTech : сайт. 17.03.2020. URL: <https://www.extremetech.com/extreme/307741-patent-troll-sues-to-pull-covid-19-tests-off-market-over-alleged-infringement> (дата звернення: 23.04.2021).

² Кашинцева О. Лисий шмат міжнародних досліджень щодо лікування COVID-19 може бути монополізовано в Україні // Українська правда : сайт.

ліках, тестах або вакцинах, що використовуються для боротьби з COVID-19.

«Суспільний інтерес» є досить широко використовуваним терміном у сфері політики, соціології й економіки, проте на нормативному рівні в Україні його легальне визначення відсутнє. У ст. 1 законопроекту «Про доступ до публічної інформації» все-таки містилося визначення цього терміна, проте його виключили. В юридичній науці також приділяється значна увага цій категорії, однак до розуміння змісту суспільного інтересу в праві ставляться по-різному. Найбільш поширеним є розуміння суспільних інтересів як інтересів суспільства. Водночас суспільний інтерес не завжди складається із сукупності інтересів членів суспільства, він може існувати ніби сам по собі, як об'єктивна дійсність, тому в юридичній науці переважає ставлення до інтересу як до суб'єктивно-об'єктивної категорії, що надає можливість суб'єкту усвідомлювати свої об'єктивні потреби [4, с. 49–50]. Фактично поняття «суспільний інтерес» вживається не в суб'єктному розумінні, а означає позитивний характер інтересів. Суспільний інтерес – це зацікавленість в існуванні якогось блага, яке має для суспільства в цілому або окремих соціальних груп певне значення, яке принесе йому користь. Визначення змісту суспільних інтересів у конкретному випадку залишається на розсуд суду чи фахівців у сфері права.

Зміст інтересів окремих осіб, груп і всього суспільства визначається сукупністю факторів: рівнем розвитку суспільства, економічним станом, панівною мораллю, духовними потребами громадян тощо [4, с. 50]. Наразі для суспільства є характерними високий рівень освіченості громадян і прагнення до безперервної освіти, що зумовлює потребу членів суспільства в доступі до знань, інформації, новітніх технологій, об'єктів науки і культури. У таких умовах суспільний об'єктивний інтерес у задоволенні названих потреб відображає суб'єктивні інтереси більшості членів суспільства. У зв'язку з цим важливого значення набуває створення правових підстав для реалізації суспільних інтересів.

У нормативних правових актах інтерес може виражатися через мету правового регулювання. Головна мета охорони патентного права – захист прав творців та патентоволодільців. Інститут виключних прав забезпечує правову охорону насамперед приватних інтересів авторів, винахідників і патентоволодільців щодо результатів науково-технічної творчості, їх суб'єктивних моральних та економічних інтересів. У вирішенні цього завдання у процесі становлення

патентного права досягнуто значних успіхів як на міжнародному рівні, так і на рівні національних законодавств, зокрема законодавства України.

Водночас об'єкти патентного права, як і інші результати інтелектуальної і творчої діяльності, відіграють велику роль у науковому, технологічному й економічному розвитку суспільства, члени суспільства зацікавлені в доступі до новітніх технологій, вільному обміні інформацією. Винахідники (автори, творці) та патентоволодільці мають суб'єктивний інтерес щодо забезпечення ефективної охорони своїх результатів науково-технічної творчості (передових технологій) від різних посягань: запозичення, незаконного копіювання та іншого використання об'єктів, що їм належать, тобто до встановлення патентної монополії. Можливість отримання матеріальної вигоди винахідниками (авторами, творцями) та патентоволодільцями від використання результатів їхньої інтелектуальної і творчої діяльності в подальшому стимулює їх на створення нових результатів науково-технічної творчості.

І саме через ефективне досягнення балансу приватного та суспільного інтересів можна досягти позитивних зрушень у напрямі розвитку інноваційної економіки України. Відповідно, суспільний інтерес у патентному праві в об'єктивному сенсі полягає в можливості доступу до досягнень науково-технічної творчості й інформації невизначеного кола осіб, тобто всіх членів суспільства. Такий інтерес має об'єктивний характер і не є пов'язаним із конкретними суб'єктами.

У цьому сенсі цікавим є рішення німецького суду у справі «Поліферон», де вказано, що суспільні інтереси не можуть бути визначені в цілому, оскільки це ємне правове поняття. Оцінка співвідношення інтересів володільця патенту та інтересів суспільства може бути різною залежно від конкретних обставин. Останні й мають бути визначальним фактором у винесенні рішення¹, суб'єктивними носіями якого є члени суспільства, що використовують результати інтелектуальної і творчої діяльності. Однак обсяг суспільного інтересу визначається різними неправовими явищами: рівнем розвитку суспільства, економічним становищем, мораллю, охороною здоров'я та доступом до лікарських засобів; конкретними потребами громадян тощо.

Зазначимо, що теоретичні проблеми юридичної дефініції набувають практичного значення в надзвичайно складних умовах пандемії.

¹ WIPO Circular C.8828 – Contribution to the preparation of a draft reference document on the exception of compulsory licence // WIPO : сайт. URL: https://www.wipo.int/export/sites/www/scp/en/meetings/session_30/commnts_received/germany.pdf (дата звернення: 23.04.2021).

Зараз як ніколи важливо приділити належну увагу дотриманню суспільних інтересів під час удосконалення патентного законодавства, інакше багато досягнень людської думки й технічного прогресу, особливо в медицині та фармацевтичній галузі, стануть недоступними для широкого загалу суспільства, що не сприятиме виконанню одного з найважливіших завдань демократичного суспільства – забезпечення рівного доступу всіх до інформації, знань і досягнень науково-технічного прогресу й культури.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС)¹ наголошує також на необхідності дотримання балансу інтересів правоволодільців і суспільства та прямо відносить зазначене до мети правового регулювання в праві інтелектуальної власності. У ст. 7 Угоди ТРІПС зазначається, що охорона і реалізація прав інтелектуальної власності мають сприяти запровадженню технологічних нововведень та переданню і розповсюдженню технологій для обопільної вигоди виробників і користувачів технологічних знань, сприяючи соціально-економічному добробуту, та досягненню балансу прав і зобов'язань. Тобто мету прямо спрямовано на задоволення суспільних інтересів. А вже в ст. 8 Угоди ТРІПС дотримання суспільних інтересів проголошується першим принципом правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності. Під час формування або вдосконалення своїх національних законів і правил країни-члени можуть вживати заходів, необхідних для охорони громадського здоров'я та харчування, і спонукати суспільний інтерес у життєво важливих ситуаціях для їх соціально-економічного й технологічного розвитку, за умови, що такі заходи узгоджуються з положеннями Угоди ТРІПС. Усі ці заходи, які відповідають Угоді ТРІПС, дозволяють забезпечити доступ до результатів науково-технічної творчості і, відповідно, надають доступні можливості щодо використання нових ліків, методів та способів лікування тощо без негативного впливу на майбутні науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у сфері медицини [5].

Отже, принцип дотримання балансу інтересів правоволодільців, суспільства і держави є зараз надзвичайно актуальним у зв'язку з бурхливим розвитком технологій, інформаційних систем і цікавістю суспільства до знань, що лише зростає. Тому на законодавчому рівні слід зафіксувати правовий механізм балансу зазначених суб'єктів. Головне завдання, яке вирішує законодавець під час створення

¹ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : від 15.04.1994 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018 (дата звернення: 23.04.2021).

механізму дотримання балансу в роботі інституту інтелектуальної власності, – це подолання негативних ефектів від використання інтелектуальних прав, що стримують економічний та інноваційний розвиток, шкодять інтересам споживачів і приросту суспільного блага.

На думку зарубіжних науковців, для встановлення патентного режиму охорони і захисту творчих результатів та інновацій треба послідовно враховувати не лише збалансованість співвідношення правової монополії в формі виключного права і суспільних інтересів, а і стимулювання творчої активності первинних творців (авторів і винахідників) та їх послідовників у розвитку нових ідей та інновацій [7]. *Такого балансу можна досягти, визначивши раз і назавжди межі, винятки та обмеження правового регулювання об'єктів патентного права і встановивши той чи інший правовий режим охорони результатів інтелектуальної і творчої діяльності в нормативно-правових актах.*

Саме для зменшення негативних наслідків патентно-правової охорони результатів науково-технічної творчості (монополізації їх використання) законодавство і передбачає обмеження та винятки із цієї правової монополії за умови, що такі обмеження та винятки не створюють для патентоволодільців істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення охоронюваних законом інтересів. Винятки, межі та обмеження мають вирішальне значення для будь-якої системи правової охорони. В одному зі своїх рішень Конституційний суд України роз'яснив, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64 Конституції України) ¹ й указав, що встановлення обмежень прав і свобод людини та громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним.

Головна мета патентної охорони полягає в одночасній реалізації певних функцій, як-то: залучення результатів науково-технічної творчості в комерційний обіг, стимулювання інноваційної діяльності, сприяння конкуренції інвестицій у цю сферу, а також отримання справедливої винагороди за винахідницький внесок у

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) : від 25.12.1997 № 9-зп // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97> (дата звернення: 23.04.2021).

науково-технічний розвиток суспільства. Відповідно, правовими можливостями правоволоділців є виключне використання результатів науково-технічної творчості за відмови іншим особам у доступі до них з метою отримання прибутку (конкурентних переваг) від ефективної комерціалізації результатів науково-технічної творчості та промислового впровадження, а також надання дозволу (ліцензії) на справедливих умовах, можливості використовувати результати науково-технічної творчості іншим суб'єктам на комерційній основі. В умовах визначеного конфлікту інтересів (доступу до ліків в умовах пандемії COVID-19) існує висока ймовірність того, що патентоволоділець може здійснювати права, що йому належать, у супереч з суспільним інтересам.

Провідні фармацевтичні компанії активно розробляють антивірусні та протизапальні засоби, здатні ефективно протистояти коронавірусу, а також вакцини, здатні повністю виключити або суттєво знизити шанси ураження організму людини вірусом COVID-19. Фармкомпанії вкладають значні кошти у пошук ефективних ліків від коронавірусу, адже основний прибуток отримає той виробник, який першим зможе запропонувати суспільству найбільш дієві препарати (звісно, після проходження необхідних процедур та отримання патенту). Відповідно, фармацевтичні компанії як правоволоділці з метою забезпечення привілейованого (монопольного) становища й унеможливлення неконтрольованого відтворення (у випадку з генеріками) та розповсюдження підробок запатентованих медичних засобів (ліків, вакцин) заборонятимуть, обмежуватимуть і перешкоджатимуть доступу до використання результатів науково-технічної творчості у сфері медицини та фармакології іншим особам, наприклад за допомогою встановлення завідомо високих цін чи ненадання дозволу (ліцензії) або встановлення несправедливих умов для укладення договору. Правоволоділець може визначати способи, територію, строк використання об'єктів права інтелектуальної власності та розмір роялті, що може призвести до заборони будь-якого використання третіми особами. Інша справа, що заборона в цьому випадку реалізується не за допомогою відмови в наданні ліцензій, а встановленням умов для її подолання.

Зазначимо, що у разі відмови в наданні ліцензії (дозволу) на використання запатентованого результату науково-технічної творчості як одного з найбільш імовірних випадків порушення інституційного призначення виключного права справжню мету дій правоволоділця досить складно визначити. Утім, до таких дій патентоволоділця принципово не застосовується загальний наслідок зловживання правом – відмова в захисті права. Саме тому варто забезпечити баланс приватних і суспільних інтересів щодо запатентованих результатів

науково-технічної творчості. Законодавець або правозастосовувачі мають компенсувати волю патентоволодільця на надання доступу на справедливих умовах до науково-технічних результатів іншим суб'єктам, а не відмовити у захисті виключного права, особливо коли йдеться про охорону та захист права людини на життя і здоров'я в умовах пандемії COVID-19 та у зв'язку з численними випадками його обмеження патентною монополією. Сучасною правовою доктриною права інтелектуальної власності передбачено механізм впливу на здійснення виключних прав шляхом видачі урядом країни примусової ліцензії на результати науково-технічної творчості, серед іншого у сфері охорони здоров'я, з метою їх некомерційного використання. Пандемія COVID-19 створює нечуваний попит на медичні засоби індивідуального захисту (маски, респіратори, рукавички, захисні костюми, антисептики), системи очищення та знезараження повітря та лікування захворювання (системи вентиляції легень, лікарські засоби, вакцини тощо), і саме держава має забезпечити не лише їх наявність, а й доступність для кожної людини. Згідно з трактуванням Всесвітньої організації охорони здоров'я поняття «доступність лікарських засобів» розглядається в аспектах фізичної та економічної доступності. Фізична доступність передбачає забезпечення споживачів якісними, ефективними та безпечними лікарськими засобами. Економічна доступність передбачає систему державного регулювання цін і формування попиту на лікарські засоби¹.

Частина 2 ст. 424 ЦК України закріплює загальний принцип щодо можливості обмежень майнових прав інтелектуальної власності, які не є порушенням цих прав. У цьому разі слід зазначити, що йдеться про обмеження майнових прав інтелектуальної власності, прямо передбачені в законі. Одним із таких обмежень і є примусова ліцензія. Інститут примусового ліцензування повною мірою відповідає особливостям патентних правовідносин, не позбавляє патентоволодільця захисту його виключного права і так само не перешкоджає йому самостійно використовувати й ефективно комерціалізувати відповідну розробку. Цілком імовірно, що незабаром значно збільшиться застосування примусових ліцензій на результати науково-технічної творчості, зокрема у сфері охорони здоров'я, з метою їх некомерційного використання для лікування від коронавірусу COVID-19, особливо коли фармацевтичні компанії самостійно відмовляться відкрити

¹ Патенты и здравоохранение: Комментарии стран-членов постоянного комитета по патентному праву (ПКПП) и наблюдателей. Восемнадцатая сессия. Женева, 21–25 мая 2012 г. // WIPO : сайт. URL: http://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/ru/scp_18/scp_18_inf_3.pdf (дата звернення: 23.04.2021).

патенти та заборонятимуть вільний доступ суспільства до лікарських засобів, тестів та вакцини.

У сучасній міжнародно-правовій доктрині права інтелектуальної власності та в більшості національних законодавств¹ такий правовий механізм надає можливість урядам за надзвичайних обставин тимчасово обмежити правову охорону патентів правоволодільца задляки примусовому ліцензуванню на користь спеціально визначених осіб або установ. Це інститут підлягає застосуванню саме в тих випадках, коли шкода суспільним інтересам від здійснення виключного патентного права перевищує переваги, які отримає правоволоділець [8]. Нещодавно уряд Чилі заявив, що пандемія виправдовує використання приватного (примусового) ліцензування. Ізраїль видав приватні ліцензії на лопінавіри та ритонавіри, Еквадор затвердив резолюцію, в якій міністру з охорони здоров'я пропонується видавати приватні (примусові) ліцензії на всі патенти, пов'язані з COVID-19. Канада та Німеччина внесли поправки у свої патентні закони, щоб забезпечити швидке надання примусової ліцензії². Бразилія перебуває в процесі впровадження поправок у свій патентний закон для спрощення примусового ліцензування³.

Коста-Ріка взагалі подала до Світової організації охорони здоров'я пропозицію про створення глобального технологічного пулу COVID-19 – місця, де можна було б об'єднати всю необхідну інтелектуальну власність, таку як патенти, зразки, комерційні секрети і програмне забезпечення. Політики в Нідерландах і Великобританії нещодавно підтримали цю ідею, і генеральний директор ВООЗ вітає пропозицію Коста-Ріки, тоді як ЮНІТЕЙД пообіцяв її профінансувати⁴.

Отже, впровадження примусового ліцензування лікарських засобів в умовах ризику суттєвого дефіциту засобів індивідуального

¹ Pillai K. U. The role of Patent Law in Public Interest // Altacit Global : сайт. URL: <https://www.altacit.com/resources/patent/the-role-of-patent-law-in-public-interest/> (дата звернення: 23.04.2021).

² Кашинцева О. Лисий шмат міжнародних досліджень щодо лікування COVID-19 може бути монополізовано в Україні // Українська правда : сайт. 22.04.2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/22/240702/> (дата звернення: 23.04.2021).

³ Costa Rica Submits Proposal for who to Facilitate Access to Technologies to Combat COVID-19 // Costa Rica Gobierno del Bicentenario : сайт. URL: <https://www.presidencia.go.cr/comunicados/2020/03/costa-rica-submits-proposal-for-who-to-facilitate-access-to-technologies-to-combat-covid-19/> (дата звернення: 23.04.2021).

⁴ Prabhala A., Hoen E. We'll find a treatment for coronavirus – but drug companies will decide who gets it // The Guardian : сайт. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/15/coronavirus-treatment-drug-companies> (дата звернення: 23.04.2021).

захисту, систем очищення та знезараження повітря та лікування захворювання на території України, спричиненого ситуацією з пандемією COVID-19, є одним з обмежень патентних прав і є технічно можливим. Правовим підґрунтям для видачі примусової ліцензії на запатентований лікарський засіб в Україні є ч. 3 ст. 30 та ч. 2 ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі»¹, ст. 9 «Про лікарські засоби»², Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи зареєстрованого компонування напівпровідникових виробів» від 14 січня 2004 р. № 8³ та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі), що стосується лікарського засобу» від 4 грудня 2013 р. № 877⁴. При цьому: 1) дозвіл на таке використання надається, виходячи з конкретних обставин; 2) його обсяг і тривалість визначаються метою наданого дозволу; 3) дозвіл на таке використання не позбавляє володільця патенту права надавати дозволи на використання винаходу (корисної моделі) іншим особам; 4) право на таке використання не передається, крім випадку, коли воно передається разом із тією частиною підприємства чи ділової практики, в якій здійснюється це використання; 5) використання дозволяється переважно для забезпечення потреб внутрішнього ринку; 6) про надання дозволу на використання винаходу (корисної моделі) володільцю патенту надсилається повідомлення одразу, як це стане практично можливим; 7) дозвіл на використання відміняється, якщо перестають

¹ Про охорону прав на винаходи та корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення: 23.04.2021).

² Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр> (дата звернення: 23.04.2021).

³ Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі) чи зареєстрованого компонування напівпровідникових виробів : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2004 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2004-п> (дата звернення: 23.04.2021).

⁴ Про затвердження Порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на використання запатентованого винаходу (корисної моделі), що стосується лікарського засобу : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2013 № 877 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2013-п> (дата звернення: 23.04.2021).

існувати обставини, через які його видано; 8) володільцю патенту сплачується адекватна компенсація відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі)¹.

Відповідно, примусова ліцензія може бути надана виключно в разі настання обставин (пандемія COVID-19), що становлять загрозу здоров'ю населення України, обороні держави, екологічній безпеці тощо. До того ж обсяг і тривалість використання об'єктів патентного права за примусовою ліцензією визначаються метою наданого дозволу (на період існування пандемії COVID-19). Отже, після закінчення пандемії COVID-19 дія такої примусової ліцензії припиняється. Надання примусової ліцензії не позбавляє патентоволодільця його прав (тобто права самому використовувати об'єкти патентного права, права надання дозволу на використання об'єктів патентного права іншими особами або ж права перешкоджати незаконному використанню об'єктів патентного права). Про надання примусової ліцензії патентоволодільцю надсилається повідомлення та сплачується адекватна компенсація відповідно до економічної цінності об'єктів патентного права.

Утім, в Україні все-таки роблять певні кроки у цьому напрямі. Так, комітет Верховної Ради України з питань здоров'я нації підготував законопроект про примусове ліцензування медпрепаратів для боротьби з коронавірусною інфекцією, який найближчим часом мають розглянути². Навіть у тому разі, якщо такий законопроект ухвалено не буде, цілком достатнім є наявне законодавство у сфері патентних прав. Так, варто згадати і про такі засоби обмеження патентних прав, як вільне використання винаходів, корисних моделей та промислових зразків, як паралельний імпорт тощо, які також є засобами обмеження патентної монополії і в цих умовах можуть бути теж застосовані.

Разом із тим не варто забувати і про те, чого нам очікувати після пандемії COVID-19, коли фармвиробники відчують полегшення соціального тиску на їх патенти. У цьому сенсі цікавою є позиція ВООЗ та Європейської асоціації лікарських засобів (ЕМА), яка дає чітко зрозуміти, що всі дані, отримані у процесі таких досліджень, не можуть бути монополізовані інструментами права інтелектуальної

¹ Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> (дата звернення: 23.04.2021).

² Готується законопроект про примусове ліцензування препаратів для боротьби з COVID-19, – «слуга народу» Радущий // ЦЕНЗОР.НЕТ : сайт. 07.04.2020. URL: <https://censor.net.ua/ua/news/3187269/> (дата звернення: 23.04.2021).

власності ні як об'єкти патентування за новою сферою застосування / новим призначенням, ні в режимі ексклюзивності даних досьє лікарського засобу. Отже, фармкомпаніям слід нагадувати (інколи і в примусовому порядку) про найважливішу мету механізму правового регулювання у сфері охорони науково-технічних рішень – забезпечення інтересів суспільства та доступу до ліків.

Висновок

Принципи охорони патентних прав майже завжди перебувають у безперервному конфлікті з інтересами суспільства. На різних шальках терезів розмістилися інтереси патентоволодільців (з їх монопольним виключним правом на результат інтелектуальної і творчої діяльності) й інтереси суспільства (з його невід'ємним правом вільного доступу до найкращих медичних досягнень, особливо в умовах пандемії COVID-19). Слід погодитися з тим, що інтереси обох є абсолютною цінністю для суспільства. Досить важко обрати той чи інший бік, проте в таких складних умовах мусимо все ж таки обирати інтереси суспільства.

Забезпечення справедливого балансу інтересів суспільства та патентоволодільців є надзвичайно важливим у сфері правового регулювання досліджуваних відносин та однозначно ставить перед правниками низку наукових завдань. Їх успішне вирішення, безперечно, сприятиме науковому пошуку в цьому напрямі на засадах правових гарантій охорони результатів інтелектуальної і творчої діяльності, прав їх правоволодільців та забезпечення доступності нових, а також життєво важливих технологій (особливо в медичній і фармакологічній сферах) та інших інновацій для суспільства і забезпечення суспільного інтересу.

Список бібліографічних посилань: 1. Ворожевич А. С. Риски и возможные последствия ограниченный патентных прав в фармсфере. *Вестник Университета имени О. Е. Кутафина*. 2017. № 6. С. 42–53. 2. Ворожевич А. С. Условия принудительного лицензирования: международный и национальный аспект. *Вестник Арбитражного суда Московского округа*. 2015. № 2. С. 14–30. 3. Ситдикова Р. И. Гражданско-правовой механизм охраны частных, общественных и публичных интересов авторским правом : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 2013. 53 с. 4. Грибанов В. П. Интерес в гражданском праве. *Советское государство и право*. 1967. № 1. С. 49–56. 5. Ghanotakis E. Access to Medicines for Developing Countries. *Journal of World IP*. 2004. Vol. 7, Iss. 14. Pp. 167–182. 6. Щедрина Н. Д. Учет публичных интересов в принудительном лицензировании объектов патентных прав. *Северо-Кавказский юридический вестник*. 2018. № 2. С. 71–75. 7. Shyamkrishna B. The Pragmatic Incrementalism of Common Law Intellectual Property. *Vanderbilt Law Review*. 2010. Vol. 63. URL: <https://ssrn.com/abstract=1572847> (дата

звернення: 23.04.2021). 8. Tyler N. S. Patent nonuse and technology suppression: the use of compulsory licensing to promote progress. *University of Pennsylvania Law Review*. 2014. Vol. 161. Pp. 451–475.

Надійшла до редколегії 27.04.2021

Pikhurets O. V., Pikhurets A. O. Importance of Public Interests in Patent Law

The article is focused on studying and explaining the legal nature and content of public interests from point of view of the patent protection system in the context of globalization processes. The problems of the influence of patent rights on the possibility of individuals to realize their rights in the health care sector are identified. The concepts of private and public interests, their ratio, content features in patent law are analyzed. The defining value of interest is fixed at the normative level in civil law, where intellectual property law is its sub-branch. In general, private interest can be both property and non-property. In this context, the provisions of national and international legislation of the necessity of balance the interests of society and patent holders are analyzed; on restricting the rights of patent owners with the aim to ensure the public interest; about necessity in certain cases to break the monopoly of patent owners through compulsory licensing, etc. The tendency to strengthen the protection of public interests has been revealed. Attention is paid to the issue of distinguishing between the private interests of patent holders and the interests of society. It is clarified why these interests collide and what rules justify such conflicts. The conclusion that necessity to ensure a balance between private and public interests is substantiated as the urgent task of modern legislation in the legal regulation of patent relations.

One of the legal ways to achieve a balance between the interests of society and patent holders is a compulsory license. The institution of compulsory licensing fully corresponds to the peculiarities of patent legal relations and does not deprive the patent owner of the protection of his exclusive right. But it does not prevent the latter to independently use and effectively commercialize the relevant technical solution. Compulsory license is possible to apply precisely in those cases when the harm to the public interest from the exercise of the exclusive patent right exceeds the benefits received by the right holder.

The authors have determined the direction of the development of legal regulation of patent relations in this area taking into account the requirements of international treaties.

Key words: interest, private interests, public interest, balance, restrictions, patent rights, patent owner, results of scientific and technical creativity, health care, availability of medicines, compulsory license.

